

FIGYELŐ

AZ ESSZENCIALIZMUS: FELEJTÉS

A visszaszerzés reménye. Húszéves a Hitel
(Antológia)
Szerkesztette Papp Endre
Hitelért Alapítvány, 2008. 612 oldal, 5400 Ft

A hagyományátadás folyamatában talán csak egyetlen végzetes zavar állhat be, és ennek semmi köze nincs egyes hagyományelemek elvesztéséhez, esetleg kényszerű újraértelmezéséhez. A zavar csak akkor válhat végzetessé, ha a hagyomány átlátásának képessége, a rá irányuló reflexió képességevész el, az az energia, ami lehetővé tenné az állandó újraértést, tehát a folytonosságot az időben. Ilyenkor az a látszat keletkezik, hogy maga az idő vált a hagyomány ellenségévé, a múlt idő, az időben lezajló változások nem engednek minket hozzáférni az egyetlen autentikus tradícióhoz, a régi világhoz, amikor még minden problémátlanul jó volt. Vaskorban élünk, mert régi jó hagyományaink nem érvényesek immár. Ez a bénultság, ez a halálos zavar hívja életre az esszencializmust és a fundamentalizmust.

Ahogy előrehaladunk a *Hitel* folyóirat húsz évét ünneplő kötet olvasásában, egyre inkább megerősödik a meggyőződésünk: erről van szó, egy idő után már arra kezdünk figyelni, vajon maradt-e mégis bármi, ami nem igazolja ezt a sejtésünket, ami némi reményre jogosít. A kötet címe – *A VISSZASZERZÉS REMÉNYE* – (különben Csoóri Sándor a *Hitel* születését elmesélő esszéje viselte ezt a címet annak idején) is mintha erre utalna. A válogatás két uralkodó szövegtípusa, a versek és a „sorskérdéseket” tárgyaló esszék egyaránt egyfajta dacos időnkívülséget hirdetnek, vagy legalábbis figyelmen kívül hagyják mindazt, amivel az elmúlt évtizedekben szembesülniük lehetett volna. A kötet uralkodó hangneme egy olyan válság- és hiányretorika és érzület, ami nem ismerhet problémákat, kérdéseket, a válaszok ugyanis mindig és eleve rendelkezésre

állnak, csak a félszívűség, az elnyomás, az önző, kapzsi rosszindulat eltakarta őket a szemünk elől. A jelen az a pont, ahonnan ezt, a reménytelenség uralmát érzékeljük, a jövő pedig – ez a visszaszerzés reménye – akkor válhat a mienké, ha az eleve adott, mindig is rendelkezésre álló válaszokat végre meghalljuk a Hivatottak szájából, és a kellő hittel, elszánással indulunk a nyomukban. A XIX. század nagy magyar közéleti költészetének jól ismert retorikai- szerkezeti megoldásait követik ezek a megszólalások, „és mégis-mégis fáradozni kell”, továbbá a Király István Adyjának mégis-moráljára ismerhetünk rá újra és újra bennük. Ezzel magyarázható, hogy a kötet szépirodalmi anyagának elsőprő többsége a líra műnemébe tartozik, alig-alig találunk novellákat, Lázár Ervin kis remekét és egy emlékezetes szociográfiatörredéket Rott József tollából, Méhes Károly ügyesen megírt, kissé talán modoros szövegét és még legfeljebb egykét írást. A szólítás, mozgósítás, hitvallás, nevezük leegyszerűsítve így: váteszhagyományának magyar tradíciói a lírában a legerősebbek, a kötet költőinek túlnyomó többségére, különösen a kevésbé jelentősrekekre elementáris hatást gyakorolt Nagy László és a részben vagy egészben a Nagy olvasatában élő József Attila és Ady Endre, a leggyengébb versek nem többek az ő életműveik poétikai kliséinek egyetlen és anakronisztikus variálásánál. Ha arról kezdenénk el beszélni, mi volt az, ami a magyar költészet történetében problematizálta azokat a költői szerepmintákat és poétikai gyakorlatokat (váteszi hagyomány, látomásos költészet, melynek alapja a kép, történelmi-parabolisztikus retorika, a lírai szubjektum üzeneteként színre vitt tanítás, feddés, buzdítás), akkor vagy kénytelenek lennénk alapos líratörténeti fejtegetésbe bocsátkozni, vagy pedig érdektelen közhelyeket kéne mondanunk, óhatatlanul fölényes stílusban, pedig célunk mégiscsak a megértés volna. Tandori, Petri, Tolnai Ottó, Oravecz Imre neve nem vagy csak alig-alig kerül elő a kötetben, a szerzők költői nyelvén hatásuknak nyoma sem látszik, náluk fiatalabbakról nem is beszélve, de még Nemes Nagy és Pilinszky vagy Weöres és Vas

lírayelvének is csak elvéve találjuk nyomát. Az egyetlen kivétel Orbán Ottó lehetne, aki Csoóri számára személyesen és költőileg is fontos volt, továbbá Orbánt költőként szenvedélyesen foglalkoztatta a kötet költői megszólalásait meghatározó lírai hagyomány továbbvitelének lehetősége, részleges érvényessége, csak sokkal reflektáltabban ennek a kötetnek az átlagszínvonalánál. Természetesen nem arról van szó, hogy a költők és értekezők ne hallottak volna a szóban forgó életművekről, hanem hogy nem hajlandók őket tudomásul venni. Versértésüket és versírói gyakorlatukat nem kívánják újraszituálni, aktuálissá tenni valamiféle vitapozícióból, csak deklarálni, hogy mindenfajta átgondolásra késztető kihívást ellenük irányuló ellenséges hadműveletként ismernek fel, ami csak megerősíti meggyőződésüket igazságuk magárahagyottságáról, helyzetfelmérésük pontosságáról, harcuk jogosságáról.

Ennek az attitűdnek talán legszembeötlőbb példája éppen a kötet szerkesztője, Papp Endre írása. Papp úgy véli, hogy egyes teóriák és csoportok szerint a „nemzeti” irodalomnak nincs létjogosultsága. Ez itt valami olyasmit jelent, hogy a magyar irodalom teljesítményeit a „nemzetközi tudásipar” által gyártott teorémák, vizsgálati módok szerint kell olvasni, s elvesztek a magyar irodalom önértékei. Ez régés-régi és terméketlen vita (hogy mennyire régi, mennyire kapcsolódik a magyar tudományos, művészeti és társadalmi modernizáció különböző törekvéseihez, ahhoz lásd, mondjuk, Litván György MAGYAR GONDOLAT, SZABAD GONDOLAT című esszéjének elejét a *Huszedik Század* című laphoz és a Társadalomtudományi Társasághoz köthető szociológiai törekvések magyarországi fogadtatásáról). A kötet gyenge írásait épp ez jellemzi, hogy mindenféle új gondolat felvetése hiányzik belőlük, régi, részben már korukban is tévesen feltett kérdésekre kívánnak régi, régen is használhatatlan válaszokat adni. Kell-e mondani, hogy mindenfajta tudományos és művészeti tájékozódás nélkülözhetetlen feltétele az, ha tudjuk, ki mit beszél-csinál a világban, hogy a tájékozódás nem önkéntes behódolás, hogy a saját, jelentős, a tudományos centrumokban zajló diskurzusokat is alakító teljesítmények is csak akkor hozhatók létre, ha erről a tájékozódásról nem mondunk le, hogy olvasni nem ön-alávetés a szellemi gyarmatosításnak. A nemzetközi tudományos eredményeket, persze, le-

het mechanikusan „alkalmazni”, ez azonban nem elég ok arra, hogy az érdeklődést nemzetietlen karaktervonásnak tekintsük. Papp a saját értékrendet erőszakosan befolyásoló, lecserélő nyugati minták követésének tekinti az irodalomelméleti robbanás mellett például azt, hogy a Nobel-bizottság döntése után a magyar irodalmi gondolkodás megkísérelte újraértékelni Kertész életművét. Papp abból a leegyszerűsítő előfeltevésből indul ki, hogy a „különböző előjelű kánonokban... addig nem említették a nevét”. A szerző a „kánonokat” jól láthatóan valamiféle szerzők neveit tartalmazó dicsőségéptábláknak tekinti, pőre, vegytiszta hatalmi machinációknak, az irodalmi teret harctérnek látja. (Természetesen hatalmi mező is az irodalmi, csak nem olyan közvetlenül, olyan kétoztatúan, ahogyan Papp véli, nem az a paranoid hatalmi logika rajzolja ki, ami írásában mutatkozik.) Mivel minden értékelés csak manőver a nemzeti és a nem par excellence nemzeti tábor közt dúló ütközetben, világos, hogy akiknek jó véleményük volt Kertészről a Nobel-díj után, azok közül „senki nem merte megkérdőjelezni a korábbi leértékelés tévedéséért való lelepleződését”. Persze azért, mert az elismerést „a kérdésben érdekelt csoportok azonnal a szerző származásával hozták összefüggésbe”. Ez aztán „eleve kizárta, hogy szakmai természetű kritika is szót kaphasson”. A sötétben bujkáló a „kérdésben érdekelt csoportok” diverzáns tevékenységének dicséretes éberségre valló leleplezése nagyjából mindent elárul Papp Endre nem túl bonyolult „hatalomelméletéről”. A hatalmi viszonyokat természetesen nem a diskurzusanálízis hivatott feltárni, hanem a gyanú megdőbentően szimplán működő, zavarba ejtően jól ismert – félreértés ne essék, sok helyről is jól ismert – „hermeneutikája”. Nyilván nem azért mondják, mert úgy gondolják, hanem hát „ki merné kockáztatni, hogy értelenségével az antiszemitizmus gyanúját vonja fejére”. A „szakmai természetű kritika”, hiába a reakció sötét mesterkedése, természetesen „szót kapott”, mondjuk, Szirák Péter Kertész-könyvében, aki a SORSTALANSÁG-on kívül egyetlen könyvet sem tart hibátlanak, szót kapott, teszem azt, Radnóti Sándornak a FELSZÁMOLÁS-t tárgyaló írása lesújtó ítéletében, szót kapott, mondjuk, Bán Zoltán Andrásnak a K-DOSSZIÉ-t elemző szigorú kritikájában. De például e sorok írójának Kertészről szóló könyvében is a JEGYZŐKÖNYVRŐL, a GÁLYANAPLÓRÓL, a VALAKI MÁSRÓL szóló írásokban, az esszéket kommentáló fejezetben.

Szó, szó, szó, ahogy a dán királyi sarj mondaná. Amennyiben Papp megírná, persze, szigorúan szakmai természetű, a tőle oly igen távol álló politikai megfontolásokról magától értetődően mentes kritikáját, rögtön volna miről tárgyalni a homályos gyanúsítgatások helyett, és sokkal kevésbé tűnne úgy, hogy – az egyszerűség kedvéért nevezünk így – politikai kifogásai vannak. (Most el lehetne kezdeni elmélkedni arról, hogy van-e és kívánatos-e politikai megfontolásokról mentes kritikai tevékenység, de a szöveg valódi kérdések megvitatására nemigen ad alkalmat.)

Azzal folytatja elmélkedését az értekező, hogy az irodalomtudományban elterjedt „*a nemzetközi tudásipar*” térhódítása okán egyfajta olvasásmód, ami a szövegek nyelvi-retorikai aspektusainak vizsgálatát helyezi előtérbe, és kevésbé foglalkozik művelődéstörténeti, eszmetörténeti kontextusukkal, és azzal vádolja a régi vágású szakembereket, hogy naivan áttetszőnek tekintik a nyelvet, „üzenetek” hordozójának. Papp Kulcsár Szabó Ernő iskolájáról beszél, és a „nemzeti” iskolát, tábort, irodalomértelmező csoportot mintegy a „másik” oldalra helyezi, a naivnak, szakmaiatlannak tartott (értsd: szakmai kihívásokkal szembesülő) táborba, hiszen az ilyen tudósok a „*nemzeti sajátosság önazonosító jegyeit*” kutatják művelődéstörténeti perspektívából. Az értelmetlenség határát súroló, esszencialista szintagma, „*a nemzeti sajátosság önazonosító jegyei*” szembeállítás az – írd és mondd – nyelvi-retorikai vizsgálódással, mint kevésbé nemzetivel, akkor is értelmezhetetlen volna, ha értelmes megkülönböztetésnek tartanánk a „*vagy a nyelv, vagy az eszme- és mentalitástörténet*” típusú szembeállításokat. Akárhogy is, Kulcsár Szabó Ernő egyik írásából kiderül, nyugtatja meg társait Papp, hogy „*nincs olyan tudományos alátámasztható érv, amely kizárhatná az irodalmi értékítélet célképzetei közül a nemzeti jelzővel identifikálható vonatkoztatási rendszert*”. Ennek a mondatnak minden egyes eleme lóg a levegőben, bár a fogalmazásmódja imponálóan körülményes, ergo roppant tudományos kaliber lehet tán mégis, aki ilyeneket tud mondani. Magyarul nagyjából azt jelenti, hogy srácok, nyugi, mi mindent jól csinálunk, minket semmivel nem lehet meglepni, semmi okunk bármire odafigyelni, bármit megtanulni a továbbiakban, Kulcsár Szabó maga is bevallotta. A mondatzáró szószörmény, a „*nemzeti jelzővel identifikálható vonatkoztatási rendszer*” tudományosul mondja azt, hogy: ti, akik velem

vagytok, ergo mi, a nemzet. Ha pedig tudományosanul mondja, akkor meg is lehet bízni benne.

Kulcsár Szabó azt állítja, hogy az olvasás tevékenységéből sosem lehet teljesen kiküszöbölni az „*antropológiai érdekeltséget*”. Mindebből ezt tanulja Papp: „*mindezek után igen furcsa, hogy a fenti elmélet kritikájával... »megtalált» irodalomtörténészeink, tudósaink döntő többsége nyíltan sohasem tiltakozik az ellen, hogy kollégáik minduntalan orra akarják buktatni őket valamiféle záróküszöbön, amelyről most kiderült, hogy nem teljesen világos, mit mitől zár el*”. Amennyiben Kulcsár mérleget, finomít, kettős könyvelést vezet be, az azt jelenti, hogy a „*záróküszöb*”-ről „*nem világos, mit mitől választ el*”, tehát nem vagyunk korszerűtlenek, nem kell odafigyelni, kollégák. A tudományos kihívás arra buktatási kísérlet, ennek nem szabad inspirálnia bennünket. Ha kiderül, hogy nem A korszerű tudományosság áll szemben B nemtudományossággal, mert a dolgok aránylag bonyolultak, akkor ebből azt kell tanulnunk, hogy rajtunk immár korszerűséget nem lehet számon kérni, hátradőlhetünk. Pató Pál úr irodalomelméletet ír az ősi, magyar igazság szellemében: nem írok, nem olvasok, nemzeti sajátosságokat kutató irodalomtörténész vagyok.

Bíró Zoltán Adyról értekezik, döbbenetes módon épp Ady életműve ellenében, régi rossz kérdéseket újra feltéve és a régi, szükségszerűen rossz válaszokat adva rájuk, a kötet rosszabb szövegeinek eddigre már az unalomig ismert tónusában. Az ÉN NEM VAGYOK MAGYAR című híres verset értelmezve veti papírra korjellemzését: „*Olyan magyar világban, amely gyors léptű asszimilánsok és szapora szavú félasszimilánsok gyülekeznek a politikai, a gazdasági és a sajtóhatalomban, s napról napra a maguk magyarságát érzik bizonyítandónak, az Ady-félek nehezen viselhetők el*.” Pontosan tudjuk, hogy a korban uralkodó szólamok éppen Ady szövetségeseit, a Nyugatot és a Nyugatonál radikálisabb Jásziékat minősítették így. (Lásd mondjuk Szekfü híres könyvét, a HÁROM NEMZEDÉK-et, amely Adyt alkotában tragikus magyarnak tartja, politikai állásfoglalásában – ez a tragédiája – megtévedtnek, romboló erők szövetségésének.) Ezt a retorikát Bíró egyszerűen megfordítja, Rákosi Jenőék ellen irányítja. Így egyszerre tud két irányba ütni, amint ez mindjárt világossá válik a vers nyitó versszakának analizésében: „*A következő három [sor – V. GY.] a karakter – az Ady-magyar karakter – magyaráza-*

ta, leírása, melyben merőben eltér a nyugatról importált ideáltípustól.” Az, hogy a „keletiség” önépítő mítoszt Ady hogyan kapcsolta össze jellegzetesen „nyugatról importált” megújító javaslatokkal, elfelejtődik, a verset sikerül jellegzetesen a nyugati, külföldi modernizációs javaslatokat elutasító, etnicizáló (gyors asszimilánsok politikai, gazdasági, sajtóbeli térfoglalása) szöveggé tenni és ilyen életművé – az Adyét.

A meg nem értés akarásának imponáló teljesítménye, a vakság iránti szenvedélyes elköteleződés szép példája. Bázisa persze megvan Ady problematikus zsenijében. A zárószakasz „a nem magyar magatartás, a nem magyar típus jellemzésében az ellenkezőnek, a magyartól valóban eltérőnek a felmutatásában” kulminál. A magyartól „valóban” eltérő a már jól ismert esszencialista szemléletmód újabb felbukkanása. Ady tehát megmutatta nekünk a jó kizárást, igazából nem Ady a nem magyar, hanem ez meg az meg amaz. Ilyenkor szokás ezekben az, úgy tűnik, elhagyhatatlan száználmas vitákban megkérdezni, hogy ki dönti el, ki az „igazi” igazából és ki nem, de hát mit lehet ezen egyáltalán megbeszélni? Nézzünk egy példát. Egy – ezek szerint nem magyar, sőt „ellenkező” típusú úr azt írja egy hasonló figurának 1906 februárjában Ady versei kapcsán: „Mit tart a magyar-szidásról... Nekem viszket a tenyerem s fölpezdül bennem az a vér, mely a nagyapám ereből 1848-ban lecsurgott az isaszegi síkra. Mert vadmagyar, fájdalomosan magyar vagyok minden szociológiai tanulmányom ellenére is s az is maradok.” A címzett egyetértően válaszol, ezeknek se volt elég jó magyar Ady, ergo ezek az igazi nem magyarok. A levél szerzőjének neve különben Kosztolányi Dezső, címzettje Babits Mihály. Mert vagy-vagy. Nehogy már kétféle magyar legyen. Némiképp zavaróan hathat, hogy a szóban forgó nem magyarok (vagy ki tudja már, ki nem magyar ebben a nagy tolongásban) nem „gyors léptű asszimilánsok”.

A tanulság talán az lehetne, hogy a kérdés így feltéve nem vezet sehová; sokat árt, és semmit sem használ. A *Hitel* című lap azért kívánt elindulni, mert, helyesen, úgy ítélte meg, hogy a magyar nemzeti önismerettel roppant súlyos problémák vannak. Az ehhez hasonló írások közlése és bevalogatása ebbe az antológiába épenséggel nem segít ezen a helyzeten. A *Hitel* sajtó fontos célkitűzését blokkolta, fordította ellentétébe az ilyen szellemiségű közleményekkel, jelezve, hogy a nemzeti önismeret hiányá-

nak felemlegetése nem jelenti azt, hogy magunk ne lennénk – nagyon is – a probléma részei. Ne legyünk igazságtalanok, jegyezzük meg, hogy ez messze nem csak a *Hitelre* és a rokon szellemiségű orgánumokra érvényes.

Bíró szigorúan és kizárólag arra emlékezik és emlékeztet Adyól, ami problémássá teszi zsenijét. Az „asszimiláció” problémáját Ady máshogy oldotta meg a maga számára: „*Kitáruul a felé karom / kit magyarrá tett értelem, / parancs, sors, szándék, alkalom.*” Nyilván érdemes lenne megkérdezni Ady jobb megértéséhez, hogy a szlogenné vált sorokban hogyan is viszonyul egymáshoz, teszem azt, „sors” és „alkalom”, mit jelentenek együtt, egy felsorolás részeként, ez azonban – talán – megint valódi kérdés lenne. Bíró dolgozata szemléletmódot semmit nem tud és nem is akar tudni arról, amit Bibó mondott az asszimiláció kérdéséről, miért tartja a kérdés ilyenén feltevését alapvetően elhibázottnak. Ez azért döntő jelentőségű, mert Bibó a népiek köréből indult, ha valahol, hát a *Hitel* gárdájában nem volna szabad jelen lennie a Bibó-feladásnak. A bevalogatott esszék döntő többségében (majdnem mindben) „sorskérdésekkel” foglalkoznak, azonban Bibó neve tán egyszer sem szerepel, noha szóba hozni volna alkalom bőven a század legbecsületesebb és egyik legfontosabb politikai gondolkodóját. Bibó a szerzőknek bizonyosan nem ihletőjük, és, mint látjuk, nem csak neve, szelleme is hiányzik. Pedig Bibó harminc éve halott, a *Hitel* gondolkodásának nem Bibó előtti, hanem Bibó utáni stádiumban kéne lennie. (Ez a Bibó előtti és utáni csak annyit jelent, hogy el kell számolni Bibó gondolkodásával, nem azt, hogy ő már mindent megmondott egyszer s mindenkorra.) „*A Hitel című folyóiratunkért azért hadakozunk* – írja Csoóri visszaemlékezve a lap indulását megelőző tízéves huzakodásra –, *hogy legyen egy olyan lap, amelyik nem enged minket felejteni. Vagy rákényszerít a szigorú emlékezésre.*” Bizony vagyok benne, hogy Csoóri halálosan komolyan gondolta, amit mondott, ezért különösen szomorú, hogy a *Hitel* – legalábbis számos közleményében – semmit nem tanult, nagyon sok mindent felejtett, amit nem lett volna szabad, és semmit sem mindaból, amit pedig fontos lett volna elfelejtenie.

Az emlékezés és a felejtés hiánya, persze – mint Bibó példája mutatja, nagyon is összefügg. A nem emlékezés, nem tanulás és nem felejtés sajátos együttesének ideológiai megalapozását

Tökéczki László írásában találjuk meg, aki tizedik születésnapján köszöntötte a folyóiratot. Írásában szembeállítja a morált a politikával, a politika a számos részizgagság közti közvetítés, tehát a sötét megalkuvás terepe, amitől a versben és esszében hirdetett tiszta erkölcs idegen. „Nincs, nem lett idő a társadalmi megérésre, az erkölcsi megtisztulásra, az értékelvű átépítésekre, hanem rögtön »politizálni« kellett, mert immár hatalmi ügyé lett Magyarország jövője.” A részérdekek ütközése hatalmi marakodás. Az „értékek”-hez semmi köze nincs, azok ugyanis eleve adottak, mindenki számára azonosak minden helyzetben, megvitatásukra nincs szükség, mi több, kimondottan veszélyes, ha kiszolgáltatjuk őket a politikának, veszendőbe mennek, mi tehát a politika ellenében vagyunk az értékek őrzői – a viszszerzés reményében.

Az értékluralizmus értékvesztés – ez a gondolat lépten-nyomon visszatér a szövegekben, vegyük például Pécsi Györgyinek Nagy Gáspár-ról írt nekrológiáját: „Valójában soha nem politikában, mindig evidenciális értékekben, erkölcsi axiómákban gondolkodott.” Mindez nagymértékben magyarozza a *Hitel* szerzőinek elégedetlenségét a rendszerváltással. A pluralizmus ugyanis az egy igazság halála, sárba tiprása, bemocskolása, a sötét politika világa, ahonnan az erkölcsileg kényes szerzők visszavonultak, miután az MDF népi szárnya egyre többet veszített jelentőségéből, Antall József fellépése után, fokozatosan. Távol álljon tőlem, hogy ezt az elképzelést vegytisztán cinikusnak, „savanyú a szőlő” típusú magyarozatnak tartsam. Világos, hogy képviselői őszintén hisznek ebben a szembeállításban, csak hogy a rendszerváltás éppenséggel a politikai részérdekek összehangolásának lehetőségét ígérte – többpárti pluralizmust.¹ Mondanunk sem kell, hogy az ország jelenlegi állapotában nehéz nem együtt éreznünk a szerzőkkel, akik – jóval a mai állapot előtt, tehát – tévesen úgy tetszhetnek: váteszként, prófétaaként – a rendszerváltás kisiklásáról beszélnek, de megint nem téveszthetjük szem elől, hogy a súlyos problé-

mák fájjalása egyáltalán nem jelenti azt, hogy aki fájjal, nem része maga is a problémának. Itt is erről van szó.

Persze, Tökéczki éppenséggel – kissé bizarr – politikai szövetséget ajánl, mintegy átvállalva az „értékek” képviselőjét a politikai rivaldában, cserébe az „eszmei” támogatásért. Így aztán már csak az emlegetett értékek közti látszatellenmondást kell feloldani. Bevezetésnek, bizalomgerjesztés céljából Tökéczki elhúzó egy pár taktust a *Hitel* egyik kedvenc nótájából, miszerint jöttek az újundokak a külföldi dolgaikkal, és „a realista, népi gyökerű irodalom immár korszerűtlennek nyilvánított”. A diktatúra nyelvvel van ez a szomorú folyamat kapcsolatban Tökéczki hangszerelésében, ami kezdetben „egy utálatos dial-matos bikkfanyelv, azután a nyugati ütőtársak utópiás »európai« latinja. (Lukács Györgyknél ez még erősen germanizmusokkal telített, aztán egyre inkább hunglish jelleggel.) Ez a filozófónak szánt doktriner elmélet előbb-utóbb elérte az irodalomról szóló közbeszédet, sőt az irodalmat is, és így az erkölcsi felelősséget hordozó »realista« jellegű népi irodalom immár korszerűtlennek nyilvánított”. Értsük meg: ez a folytonosság Lukács György-től és Fehér Ferenctől egészen Esterházy Péterig, de tán Balassáig, Szegedy-Maszákig, Kulcsár Szabóig tart, valamiképpen Lukáccsal van összefüggésben a „realista” jellegű irodalommal szembeni fellépés és a népiek korszerűtlennek nyilvánítása. Lukáccsal a realizmus elvetése. A gondolatmenetet nem sikerült annyira homályossá tenni, hogy ne férjen bele ez a képzelenség. A napnál is világosabb, hogy a szóban forgó történet meg nem nevezett szereplőit egy dolog köti össze: ők az ellenség. Továbbá, jól ismert nóta ez is, rendszer és ellenzéke ugyanaz. Ez az ellenségkép lesz a megkövetendő szövetség bázisa. A *Hitel* szerkesztőinek vállalt elődei ugyanis nem átalloztak hinni mindenféle emancipatórikus törekvésben, ezért nem kapnak dicséretet Tökéczkitől, ezt már az „utópiás” jelző is sejteti. Első feladatként le kell választani a népi és az urbánus progresszió táborát egymásról egy olcsó politikai manőverrel: „a népiek nagyobb része – végső soron – pusztulás-ként összegezte a diktatúrás fél évszázadot, míg az »urbánusok« többsége – az 1994-es kormánykoalíció ezt egyértelművé tette – »modernizációt« látott Kádár Magyarorszáგában”. A ’94-es koalíciókötést, tehát egy párt konkrét döntését egy heterogén és „mozgalom”-ként kizárólag az ellentétlogi-

¹ Ennek a szemléletnek a szükségszerű folyamánya a 80-as években oly kiváló és bátor Duray Miklós búsongása a nemzeti erénydiktatúra fájó hiányán: „Ha a szabad választások idején a nemzet mégsem választ nemzetépítő kormányt, akkor a nemzet kulturális ereje rendült meg. Ilyenkor, profán példával élve, a kocsis, a ló és a szekér nem egy irányban mozognak, ezért nem érnek célba.”

ka mentén értelmezhető kvázi-csoport értékítéletének, döntéseinek visszamenőleges diszkreditálására felhasználni felette kevésbé tisztességes. A liberálisokat egy dolog hozza össze – fontosabb nekik a modernizáció, mint a diktatúrától sújtott nemzet.

Újfont erre a modernizációra szövetkeztek az elnyomók utódaival. Az, hogy éppenséggel az MDF népi szárnya hajlott még 94' előtt jóval az MSZMP népi szárnyával kötendő szövetségre, amit végső soron a négy igenes szavazás akadályozott meg, nem kerül szóba. Méltatlan is lenne ebből Tőkécziéhez hasonló következtetéseket levonni, ócska politikai manipuláció. Haza és haladás megismételt szembeállítás, noha például Litván idézett könyve a népi mozgalom nagy pillanatait ennek az egységnek a helyreállításaként értékeli. A Márciusi Front – írja – „végre ismét összekapcsolta a nemzeti és a szociális gondolatot, s egy pillanatra felelevenítette a század eleji progresszív, demokratikus hagyományt is”.² A korai egybekapcsoló Litván szerint, mondani sem kell, Ady volt. Tőkéczit persze éppen ez zavarja a népiségben, ezt kívánja elfelejteni a *Hitel* szerzőivel és olvasóival, amikor az akkori Fidesszel kötendő szövetségre hív, és talán nem is veszi észre, hogy szélesre tárt kapukat dönget. Újra egy régi rossz szembeállítás manipulatív politikai újrarahasznosításának kísérlete. A válogatás, ha nem lennének szép és érdekes darabjai is, egyszerűen rossz kérdések lomtára volna, olyan rossz kérdéseké, amelyek azért még nagyon is tudnak ártani. Ős patkány terjeszt kórt miközöttünk, a meg nem gondolt gondolat. Ez az antikádárista szövetség különben ilyen mondatokkal vezetettük be: „A társadalom önismeretét nem lehet csak olyan szellemi irányzatokra bízni, amelyek a gyorsan változó avantgardizmusban, a szélesebb társadalom »nyelvének«, szemléletét [...] szinte teljesen figyelmen kívül hagyva, szélsőséges szubjektívizmussal élnek.” Ezt a mondatot tényleg nem egy 70-es évekből származó párthatározatból másoltam ki, szerepel Tőkéczi írásában, a kötet 610. oldalán. Van még „az ifjú nemzedékek hedonisztikus, pragmatikus [...] mentalitása”, tágas lomtárban sok minden elfér.

Az értékek és a politika szembeállítása, az értékek időn és beszéden túliságának előfeltevése

nagymértékben rányomja a bélyegét a kötet szerzőinek tipikus (azért nem kizárólagos) versformálási és versértelmezési technikáira is. A szövegek tanúsítanak, hirdetnek, „vallanak” a szöveget megelőzően – mindig is – ismert igazságokat, és ezeknek az igazságoknak, értékeknek, normáknak a státusa semmilyen módon nem változik meg a vers szövevében, legfeljebb emlékezetesebbé lesz azáltal, hogy „szépen” mondatik. „Emlékezni, látni, megnevezni és sohasem félni” – idézi Pécsi Györgyi nekrológja nyitómondatában Görömbei Andrást. A vers lát, és bátran szól. Kimond. „Értéktanúsító”, ahogy a szöveg mondja. Nagy Gáspár első kötetéből rögtön szentenciát idéz Pécsi Györgyi, majd jelzi, hogy „már e kötetben is olvashatjuk klasszikussá vált sorait, életprogramját”, ez újfont erkölcsi önfelszólítás lesz. Ezután felsorolás következik: „Versépítkezésében föllelhetők a neoavantgárd jegyei, tanult Weöres Sándortól” stb. A „neoavantgárd jegyek”, a Weörestől tanult versalakítás semmilyen kapcsolatba sem kerül a mondandóval, a tanultság ornamentuma marad pusztán. Ezt és ezt mondja, ilyen és ilyen módon fejezi ki. Az, hogy ezek a neoavantgárd jegyek, Weöres poétikája hogyan válnak szemléleti elemmé, nem kerül szóba, marad a jótanulós felsorolás, ami értelmezésnek igen kevés. Hallunk még „a nemzeti megmaradást weöresi versbravúrral megénekelő” Nagy Gáspár-zsoltárciklusról, amiből végképp világossá válik, hogy Weöres költészete kizárólag verstechnikai értelemben elgondolható Pécsi Györgyi számára, ami lehetővé teszi, hogy szépen dalolja a költő mély, bölcs és igaz énekét, a szép forma az igaz gondolat díszé. „És sok-sok finoman megmunkált gyönyörűséges mikrokozmoszára – talán mert közéleti üzeneteire nagyobb figyelmet fordítottunk – még csak ezután fogunk rátalálni.” Újfont: van az igaz üzenet és a tőle független szépség. Nem véletlen, hogy az, aki azt gondolja, egy szövegben is történhet valami az igazsággal, a nyelv is mutathat fel belőle valami eddig nem sejtettet, újat, árulóként „lepleződik le” az ilyenfajta gondolkodás számára: „Nagy Gáspár soha nem átértelmezni akarta a nemzeti múltat – verseiben mindenkor a történelmi folyamat szakrális jelentőségére mutat rá. Ez az értékrelatívizmussal szemben áll a posztmodern kor értékrelatívizmussal, amely gyakorta cinikusan kétségbe vonja a múlt valós értékeit.” Az átértelmezés értékrelatívizmus, ami a „valós” (beh ismerős ez a szó) értékeket kétségbe vonja.

² Litván György, MAGYAR GONDOLAT, SZABAD GONDOLAT. Magvető, 1978. 154.

Helyben vagyunk. Az újraértelmezés támadás. Történelmünk minden értékhangsúlya, az időben változatlanul eleve és örökre adott, mi több, szakrális. Nem akarnék kötözködni, de a nemzeti történelem szakralitásáról beszélni, bizony, nem problémátlanul fér össze a „*kétezer éves kereszténység*” „*evidenciális normáival*”, mert bálványimádás. Viszont mivel a normák „*evidenciálisak*”, ilyen ellentmondás nem lehetséges, ha van, akkor sem, és mindenfajta vita és kérdés amúgy is kötözködés, cinizmus és normaszegés. Ha a norma evidenciális, a kérdés szükségképpen szentségtörés, tehát vitára nem nyílik esély. A párbeszéd iránti igény önmagában és szükségképpen ellenséges tevékenység. A feszültség, ami a szakrális nemzeti történelem és a keresztény evidenciák közt van, megmutatja – és ez ennek a kötetnek a legfőbb tanulsága –, hogy az esszencializmus lényegében – minden ellenkező híreszteléssel szemben – felejtés. Ezért illúzió, szomorú és káros illúzió a Pécsi Györgyié: „*minden múltfelejtő, a múlt értékein ironizáló erő ellenére bennünk él múltunk, történelmi, irodalmi örökségünk, sorsunk tudása*” – ó, nem, sajnos, ennyire nem egyszerű és nem ilyen jó a helyzet. A szabadság ugyanis, a közkeletű tévedéssel ellentétben, nem az elnyomás hiánya. Múltunk ugyanis, mint Pécsi Györgyi esete is mutatja: állandó, alázatos munka – értelmzés. Ez nemhogy árulás volna, hanem hazafias kötelesség. Akinek ez nem volt nyilvánvaló eddig, azt rádöbbenheti a külső elnyomás elmúlta után 20 évvel a represszió elsőpró, belülről jövő igénye a magyar társadalomban. Ezzel, a kimondásra, megvallásra, hirdetésre koncentrááló versszemlélettel függhet össze, hogy a szövegek Illyés-kánona is meglepően szűk, elsősorban és majdnem kizárólag a szónokias, „kimondó” nagyversekből áll (KOSZORÚ, A REFORMÁCIÓ GENFI EMLÉKMŰVE ELŐTT, BARTÓK-típusú szövegek, mindenekelőtt pedig természetesen az EGY MONDAT A ZSARNOKSÁGRÓL). Ez azért különösen meglepő, mert a kötet élén, Csoóri bevezető kisesszéje után Illyés kései verseit találjuk, amelyek valamelyest más hangnemben szólalnak meg, a kései líra egyik vonulatának tónusában, amolyan búcsúzóversekként (gondoljunk például a nem itt megjelent nagy versre, a KHÁRON LADIKJÁ-ra), és az Illyés-líra egy másik, ugyanolyan fontos lehetőségét mutatják be. Ez és ennél sokkal bonyolultabban leírható, érdekesebb eltérések az Illyés-kánon e fővonalától aligha-

nem érdekesebb Illyés-képet hoznának létre, ez az olvasásmód egyúttal Illyés-csonkítás is. Alighanem megérne egy újraolvasást például a Vas- és az Illyés-líra nyelvszemlélete rokonságának kérdése, tudva, hogy költőként különösen nagyra becsülték egymást. Hasonlóképpen biztosak lehetünk abban is, hogy Pécsi Györgyi olvasásmódja is számtalan dolgot hagy észrevétlenül Nagy Gáspár lírájában. A kötetnyitó Illyés Csoórinak különösen fontos, Illyés versei után az ő versei következnek, majd az Illyés pályakezdését és harmincas évekbeli munkáit bemutató esszéje. Egyfajta folytonosságot lát a „nemzeti költő” szerepében Babits és fiatal barátja-tanítványa, Illyés közt, aki mintegy átvette a költő kihűlt kezéből a stafétát a *Magyar Csillag*gal, aztán pedig haláláig vitte tovább a megörökölt szerepet. Csoóri alighanem úgy gondolja, hogy a fáklyát neki kellett továbbvinnie. Kérdés, nem lett volna-e jobb Csoórinak magának is, másoknak is, ha ezt a szerepet nem tekinti végső soron érintetlenül érvényesnek és önmagára szabottnak, minden jól ismert vívódása ellenére is. Ehhez segíthetné hozzá, ha a választott szerep mintájául szolgáló Illyés fényes pályakezdését és nagyszabású pályáját sem apologetikusan mutatná be különben sok tekintetben szép, de számos tipikus, a kötetet – többnyire az övénél alacsonyabb színvonalon – jellemző meg nem gondolt gondolatot újra-mondó esszéjében.

A kötetbéli verseket jellemző felsorolásos, fokozó hang, képi világ, vallomásos-látomásos alanyiség, az értékvesztés állandó regisztrálása, a vallomásos alany versbéli megszólalása mint utolsó menedék (a „*versben bujdosó haramia vagy*” beszédhelyzete) alig-alig engedi elszakadni a kötet természetének jelentős részét a Nagy László-i hangtól, amiből ilyen módon éppen a „*tűz*”, az „*ihlet*”, mely „*mindenség gyökerét*”, fog menthetetlenül hiányozni. A költemények elsősorban éppen a Tűz és a hozzá hasonló versek Nagy Lászlóját idézik, sokkal kevésbé köszön vissza a lényegesen izgalmasabb hosszúversek (ZÖLD ANGYAL, MENYEGZŐ) poétikája. A versek képvilága jól kiszámítható, felfejthető és veszteség nélkül redukálható az „értékvesztést” állító üzenetre Szécsi Margit versében is, ami – sajnos, meglehetősen ügyetlenül – épp a Nagy László-hosszúversek világát próbálja imitálni. „*Még van a szerelem, még az ég síkján ragyog / – ég csillaga ragyog – még hőszi poeta / gyűrűkzik újból a*

lehetetlennek” vagy „*érdek, alázat / tömi el a tiszta forrást, rongja el a mintát... s nem épül meg az álom*”, továbbá „*közel az alku dög-parolája / Rothad a vér, elhull a virág*” és zárásul „*Hóban a költő vértanúlángja / De új tilosba gyújtja magát*”. Ezek a képek kiszámíthatóságuknál fogva maradnak teljesen hatástalanok, nem válnak „láttatóvá”, a képi fantázia teljes hiánya megöli őket. A vér és a láng mint az elszánás metaforái, a költő mint bukott (vér)tanú, a szerelem mint csillag, az elhulló virág mint értékvesztés szemben a tiszta forrással nem különösebben mozgatják át az olvasó képzeletét. Tornai József a *Hitel-kör* egyik legfontosabb költője, az ő hosszúvers-imitációja kevésbé esendő, ha a szép sorok ellenére kataritikussá nem is válik. Illyés-parafrázisa azonban (EGY MONDAT A SZABADSÁGRÓL) rigmusokba foglalt, hallatlanul felszínese, rossz napközistanári kultúrkritikánál, sajnos, nem több: „*ott szabadság van / az ország kirablásban / angolul írt reklámban / rock-koncert majmolásban*”. Mindez annyira kínos, hogy Tornai őszinte tisztelője nem is tudja, hová nézzen, hogy ne a papírt lássa maga előtt. Döbrentei Kornél végképp nem csinál mást, csak döcögő rímbe faragja indulatait, megtudjuk poémájából, hogy „*Egy ünnep sem az engedélytől nemzeti / a hatalom kegye csak lezülleszteti*”, és hogy „*a hűsös kondért köréből ki nem engedi a kiváltságban dús, exkluzív csöcselék*”, ami szomorú, ha a Költő is szeretne kicsinyég odaférni két honmentő zöngemény elkurjantása közt. Ide nekem a hűsös kondért, költői ajakamra – hangzik ki végül a tanulság a honmentő dalból. A szónokias felsorolásra és az erőlködően kozmikus képek igényéből fakadó képzavarra épül a kötet másik Döbrentei-költeménye, a HALOTTAK NAPI VERS. A „*vérrrel nemesített ősz*” jelzi, hogy túlzott képi változatossággal továbbra sem leszünk megörvendeztetve, hacsak a „*kéjbe horgadt kampó*”-val nem vizsgáltjuk magunkat vagy a sor végi látomással, hogy tudniillik: „*a rend bosszúval bagózó*”. A második strófa emlékezetes sora a „*hősökre uszult bendő*”. A Lét is lealáz, vérzik a béke (a vér alighanem nagyon költői szó, minél többször szerepel egy versben, annál versebb lesz; konc vagyunk sunyi, csahos ebeknek, reményt vetettünk, de nem arattunk, mindig magunk maradtunk. Nagyjából így lehetne összefoglalni. Vér, konc ebek, lealázott Lét, reményvetés kont-ra nem aratás. Az egész olyan kongóan üres és közhelyes, hogy még ironizálni is nehéz rajta, önmaga paródiája. Van még persze láng és va-

cogás is. November hetediké, de valami nagyon vonalas rajvezető kell hozzá.

Tamás Menyhért versének utolsó, újfent túlzottan is ismerős megoldásokkal dolgozó strófáját olvasva az az érzés támadhat a befogadóban, hogy a versek mindegyikét ugyanaz a költő írta: „*Megtérőben száll a páva / sebét lázlón vérti szét / torka mégis csupa fénylet / holtig menti énekét*.” Versben bujdosó haramia, madárra átírva. Marsall László költeménye is erre a felsorolósos poétikára épül, egyéb szempontból is ismerős: „*Magyarnak lenni: majmolások, / »hajdujudú« manap: hatásos, / és rockandrollos bikk-makk pátosz, / szabadító meg álnokságos*.” Még Szepesi Attilánál is „*mindig vérzik*” az „*álom*”. A versek jelentős részéből (hacsak a furcsán zavaros megoldásokat, mint a „*rockandrollos bikk-makk pátosz*”-t nem számoljuk) teljes mértékben hiányzik minden nyelvi és gondolati invenció, hol inkább, hol kevésbé ügyetlenek, de végig és megbízhatóan elviselhetetlenül unalmasak, különösen ilyen hatalmas mennyiségben. A kötet korrektnek minősíthető esszéinek is az a legkomolyabb baja, hogy nem lépnek túl a bemutatáson, összefoglaláson, hiányzik belőlük az applikatív képesség, érzék, ami elevenné tehetné elődeik gondolatait, hozzájuk méltóvá tehetné szövegeiket.

Monostori Imre Németh László gondolkodásáról szóló, pontos, színvonalas, árnyalt, egészen enyhén apologetikus esszéjének egy pontján azt olvassuk, hogy „*közgazdasági és politikai szemszögből nézve e reformtervezet több helyütt bizonyonnan naivnak látszhat. Erkölcsei, lélektani és pedagógiai értékei viszont aligha túlbecsülhetően fontosak, sőt korszerűek – mind a mai napig*”. Ha a szóban forgó munka bizonyos helyeken elavult, akkor miért nem térünk ki ezekre a helyekre, miért nem mutatunk rá a gyengékre, teszünk új, korszerűbb javaslatokat, integráljuk ezeket a Németh László-i gondolkodás időtállóan minősített keretei közé? Végére is ez a lap épp azért jött létre, ha jól értem, hogy nemzeti sorskérdéseink tárgyában ilyenfajta javaslatokat tegyen. Az a deklaráció azonban, hogy bölcs eleink már majdnem mindent megmondtak egyszer s mindenkorra, bizonyosan nem javaslat. A kiegészítés elmarad, a retorikai feloldás (ámde ugyanakkor lélektanilag, erkölcsileg tényleg kiállta az idő próbáját a mi mesterünk) valamiféle megoldási javaslat helyett áll. Ez a fajta antikváriusi történelemszemlélet lengi be az egész kötetet, ezért nem tud valóban hozzászólni va-

lódí kérdésekhez, és az, hogy ezt az ambíciót nem adja fel, elég szomorú következményekkel jár, hol csak mosolyogtatóan üres és anakronisztikus szavalattá válnak passzusai, hol határozottan ellenszenvenessé. Monostori írásának tárgya, Németh hihetetlen elme volt, tévedései és bűnei is érdekesek és fontosak voltak, mindig valódi gondolkodás termékei. Az ő nem egyenletesen vonzó, de egyenletesen eleven szeleme majdnem teljes mértékben hiányzik ebből a válogatásból. Ez különösen azért furcsa, mert miközben Monostori alig lép túl az összefoglaláson, másutt hirtelen megelevenedő, erőteljes és figyelemre méltó kísérletek zajlanak Németh közvetlenül politikai célzatú újraolvasására. Ilyen kísérlet elsősorban Békés Márton könyve. A könyv megkísérli „elvenni” a mégiscsak emancipatórikus-baloldali népiségtől Németh életművét, hogy balos vonásaitól, az „utópikus salaktól” megszabadítva „valódi konzervatív” gondolkodóvá tehesse. Ez az eszmeharc, ha jól érzeltem, egy fiatal, konzervatív értelmiségi generáció kultúrpolitikai harca is a „másik” jobboldal, a „népies” eszmekör kései utódai ellen.³ Az emberi létezés minőségivé tétele a múlt (görögség stb.) értékeinek visszahozása, restauratív forradalom.⁴

Vasy Géza harcosabban gondolattalan Monostorinál Illyés Gyula politikai szerepéről szólva: „A magyar társadalom szerencséjére nem Illyés Gyula műve és magatartása vált korszerűtlenné sem 1971-ben, sem 1983-ban bekövetkezett halálakor, sem azóta. Korszerűtlenné vált viszont a szovjet típusú szocializmus minden kipróbált formája. S korszerűtlennek és bántóan igazságtalannak nevezem azokat a nézeteket is, amelyek féligazságnak is hamis hiedelmek, félreértelmezések alapján próbálják Illyés Gyula valódi rangját és szerepét hitelteleníteni, nem látva meg, hogy 1945-től haláláig ő volt a kommunista hatalommal szembeni féllégális ellenzéki központi szerepű alakja.” Aki azt állítja, hogy Illyés szerepértelmezése bizonyos mértékig problematikus, vitatható, sok tekintetben újragondolandó, az lekorszerűtlenezi Illyés Gyulát, amit

nem megvitatunk, hanem visszautasítunk. Illyés Gyulával nem halad az idő, az ő életműve egyszerűen nem az időben van, hanem felette. Viszont korszerűtlenné vált a szovjet típusú szocializmus, ami, ha jól értem, úgy jön ide, hogy korszerűtlen az, aki mondja, ezt a következő mondat meg is erősíti, korszerűtlenek a bírálók. A jó dolgok örökre megmaradnak, a rossz dolgok elmúlnak, tehát „korszerűtlenek”, talán ez volna Vasy teológiájának fő tézise. De nehogyan azt higgyük, hogy azok, akik Illyés szerepét problematikusnak látják (akárcsak, mondjuk, barátját, Vas Istvánét és még sokakét), egyszerűen tévednek, dehogy, rosszindulatból csinálják, hiszen az igazság oly világos, hogy kérdésekre semmi szükség, aki problematizál, az aljas indokból teszi, „hitelteleníteni” próbál. Soha ne bízz abban, aki kérdez! – üzeni Vasy. Ez a fajta gyanakvás a „hivatalos” véleményről eltérő megközelítésekkel szemben ismételt jelzi, hogy a *Hitel* köre nem barátja a véleménypluralizmusnak, van egy „valódi” Illyés, továbbá a vak rosszakarók, akik nem akarják meglátni őt. Már csak azért sincs szükség kérdésekre, mert a dolgok „valójában” végtelenül egyszerűek és egyértelműek. Illyés magától értetődően, csak a gáncskodók számára nem láthatóan volt a „*féllégális ellenzéki*” vezetője már '45-től (tehát már a fordulat éve előtt is, attól a perctől, ahogy megérkezett a Vörös Hadsereg). Illyés politikai szerepének megítélése bonyolult kérdés, a sommás ítéletkezés nyilván nem értet meg semmit sem a korszakról, sem önmagunkról. Illyés egyike a Kádár kori kultúrpolitika kulcsszereplőinek. Helyesen vagy helytelenül felmért mozgásterének, „játszmái” természetének, céljainak, illetve a hatalom személyével kapcsolatos céljainak vizsgálata nagymértékben hozzásegíthet bennünket a kádárizmus jobb megértéséhez. Egy biztos: szerepének leírására legkevésbé az intenzív, mindenfajta alkudozást visszautasító ellenálló képe tűnik alkalmasnak. Ez a megállapítás nem válhat végső, a további kérdezést feleslegesnek feltüntető erkölcsi ítéletté, de egy nyilvánvaló képtelenség még kevésbé zárhatja le a kérdést. A kérdések és a válaszok végtelen egyhangúsága jelzi, hogy itt minden kérdés retorikai kérdés. A reflektálatlan elfogultság, a bizalmatlan bezárkózás rossz reflexei néhol szándékosan kiszolgáltatottá válnak. Alföldy Jenő összehasonlítja Illyés ZSARNOKSÁG-versét ihletőjével, Éluard SZABADSÁG című költeményével,

³ Mindez sokkal világosabban érzékelhető Panyi Szabolcs írásából: A MŰVÉSZET ÉS A NYÁRSZÉK VÉDELMEBEN. ELŐVÁZLAT EGY KONZERVATÍV KULTÚRPOLITIKÁHOZ. *Kommentár*, 2009. 5

⁴ Vö. Békés Márton: A HAGYOMÁNY FORRADALMA. *Kortárs*, 2009.

végül azt latolgatva, melyik vers jobb. Éluard versének jelzőhasználatát egy ponton édeskésnek nevezi, majd megjegyzi, hogy ha más fordításokat veszünk alapul, mint amivel ő dolgozott, az sem javít a helyzeten. Alföldy Jenőnek szemmel láthatóan eszébe sem jut, hogy a kérdés „el-döntéséhez” talán mégsem a fordításokat kéne összevetnie egymással. Extra hungariam non est vita, si est vita, Illyés Gyula akkor is jobb. Pedig elsősorban Illyés franciás kultúrájához méltatlan ez. Ideje leszögezni, félreértések elkerülése végett: Illyés és Németh kivételes szellemek voltak, az előző század legfontosabb figurái közül valók a magyar szellemi életben. Sokan és joggal hívják fel arra a figyelmet, hogy nem lenne szabad elintézni Illyés lírai életművét olyan főkéntesen és felszínesen, ahogy a *Hitel* körétől távoli irodalmárok teszik: „kritikátlanul, valódi szembenézés nélkül adorálják, illetve utasítják el” – írja róla Bán Zoltán András. A kérdéskörrel kapcsolatban bizony, nem a *Hitel* szerzőinek kiváltsága.

Aki keresztülvágja magát a szövegeken, Bitskey István és Imre László felkészült dolgozataival vigasztalódhat, mindkettejük célja a magyar nemzettudat egyes toposzainak visszakeresése a magyar történelem különböző korszakaiban. Emlékezni fog Ágh István, Buda Ferenc és Utassy József szép verseire, aki nem adja fel, Elek Tibor érdekes esszéjére Közép-Európáról, Borbándi Gyula vallomásos életrajzi írására, címe: HOGYAN JUTOTTAM EL A NÉPI MOZGALOMHOZ. Nagyon fontos tanúság. A válogatás első részében Nagy László naplóját, Németh László, Tamási Áron naplórészleteit olvashatjuk, ezek felettebb értékes irodalomtörténeti dokumentumok. Bizonyára van még egy s más, ha nem is sok, ami méltó az említésre (bizonyos értelemben a legfiatalabb szerző, Falusi Márton különlegesen rossz verse is ilyen), a legemlékezetesebb azonban Kodolányi Gyula nagyszéje.

Kodolányi írása rendkívüli műveltségről és kivételesen eleven szemletről tesz tanúbizonyságot, magaslatti atmoszférája nagy mértékben elűt a jobbára kissé áporodott levegőjű válogatástól. Francis Fukuyama A NAGY SZÉTBOMLÁS című könyvéről szólva bírálja a sematikus és egyirányú történeti mozgásokat láttató válság- és értékvesztés-retorikákat, egyszerűen azt, amivel máskülönbön lépten-nyomon találkozunk a HITEL-ANTOLÓGIÁ-ban. Úgy véli, hogy Fukuyama, amikor a jellegzetes „filiszter”-álláspontról a 60-as, 70-es évek ellenkultúrájának (és általá-

ban a késő XIX. és XX. század modernitásának) a tradicionális erkölcsöket és közösségeket elsovasztó hatásáról beszél, nem veszi figyelembe, hogy mit, alkalomadtán milyen hazugságokat szentesítettek a szóban forgó tradíciók, milyen repressziók és elfojtások tették problematikus-sá a tradicionális közösségeket, és ugyanakkor milyen alternatív közösségiség kiépítését célozták meg a 60-as, 70-es évek mozgalmai az Egyesült Államokban (hippimozgalom) és a korabeli Magyarországon. Az itthoni ellenkultúra sorsa – az egzisztencialistának bélyegzett műalkotásoktól a neoavantgarde mozgalomig és a hosszú hajviseletig bezárólag – szépen mutatja, hogy a honi államszocializmus tekintélyelvű és agresszív filiszterezsim volt, amit represszív filisztererkölcssei nem akadályoztak meg abban, hogy a falu tradicionális közösségét szétverje a térszerkesztéssel. Ennek alternatíváját kínálták fel a szabadság kis körei, mondjuk a Kodolányi cikében méltán magasztalt táncházmozgalom. Kodolányi ezeket a jelenségeket párhuzamosnak érzi az Egyesült Államokban lezajló folyamatokkal, Fukuyama könyvének tárgyával. Vagyis nem kizárólag az individualizmus térnyeréséről van szó, hanem éppen valódi közösségek létrehozásának kísérletéről. A „család” és a protestáns munkaetika védelmezői elfelejtik, hogy a család válsága nem külső bomlasztó erők terméke, hanem a polgári életforma súlyos immánens krízise a polgári házasság krízise, ahogy arról a XIX. századi regény története bőségesen tanúskodik, mindössze néhány évtizeddel, szűk száz évvel Figaro Almaviva gróffal vívott győztes csatája után. A filisztermorál, a protestáns munkaetika (a kapitalizmus szellemének bázisa), ami szembeszegezhető volna a „szétbomlással”, a bűntudat kultúráján (a kálvinizmus predesztinációtan, a gyónás megszüntetése), a szociális represszió (a koldus figurája gyanús lesz, és nem szájalomra méltó többé, jegyzi meg Max Weber, és szépen mutatja elnyomás és munkaetika összefüggésének erőteljes magyar hagyományát Kádár János híres mondata, miszerint aki dolgozik, az boldogul), szigorú és rugalmatlan puritanizmuson alapul, tehát bizonyos mértékig eleve művészetellenes, ha tetszik, „A tücsök és a hangya” szellemiségének kultúrája, vagyis nem eleve jogosulatlan az alternatíváit keresni. A liberális individualizmussal Kodolányi (többnyire) nem is a „természetes erkölcsök” morális fundamentalizmusát állítja szembe, ha-

nem egyfajta ökológiai (Lányi András értelmező magyarázatában: együttéléstani) kritikát, ami az embert nem olyan lényként gondolja el, aki a természettel szemben érvényesíti autonómiáját, hanem eredendően közösségi módon egzisztál, együtt él és együttműködik kulturális, társadalmi és természeti környezetével, oikoszával, ráutalt erre a környezetre, és alakítója is, ez a „világa” a heideggeri értelemben. Fukuyama technicista konzervatívizmussal ezt az ökológiai konzervatívizmust állítja szembe. Ezt aztán néha hajlamos a szöveg „normalitás”-nak, „természetes rend”-nek nevezni, ami nagy kár. Nem azért, mert osztanám azt a véleményt, hogy a politikai közösségnek nem lehet más normatív összekötőszöve a jogon kívül, ahogy kiváló, sőt korszakos szellemek gondolják Magyarországon, elsősorban Nádas Péter. Ellenkezőleg, azt gondolom, hogy súlyos krízis jele, ha ezek a szövegek sérülnek, és jelenleg a magyar politikai közösségben, például a demokratikus szokásjogok tekintetében súlyosan sérültek, és közeljövőbeni, legalább részleges regenerálódásukhoz igen kevés remény fűzhető. Ugyanakkor éppenséggel az ökológiai szemlélettel ellentétes azt gondolni, hogy ezek a szabályok nem az együttélés folyton megújuló termékei, hanem valami előzetes, változhatatlan és az együttélés alakulójához képest külső szabályok volnának. A fundamentalizmus, aminek retorikája fel-felbukkan, ha nem is sokszor, a szövegben, önellentmondás a gondolatmeneten belül. Kodolányi írása kiáll a 60-as, 70-es évek olyan mozgásai mellett is, mint „a II. Vatikáni Zsinat és a hozzá fűződő megújulási mozgalmak a katolikus egyházban... a női egyenjogúság mozgalmának megújulása... az emberi jogok és kisebbségi jogok előtörése a politikában és a köztudatban”, vagyis konzervatívizmusa a legnagyobb mértékben belül van a liberális konszenzuson, híve a liberalizmus emancipatórikus törekvéseinek. Feltehetően csak a változtatás valamiféle egészségességének elérése, alkotmányozási okok magyarázhatják az olyan, túlságosan is ismerős kitételeket, melyekben például „az emberi jogok védelmének átcsapása”-t regisztrálja a szerző „az ellenkező végletbe: a kisebbség ízlésuralmába”. Akárhogy is: Kodolányi tág horizontú esszéjéből rengeteget tanultam, a szöveg nem csak ebből a kötetből emelkedik ki, de bármilyen hasonló magyar vállalkozás díszére válhatna.

A fontos, de kisszámú kivétellel együtt is a könyv legnagyobb hibája, hogy nagyon kevésbé cáfolja meg olvasója előzetes elvárásait, hogy szinte soha nem okoz semmi meglepetést. Amikor letettem, úgy éreztem, éppen annyit tudok szerzőiről, mint azelőtt, hogy a kezembe vettem volna.

Vári György

MORÁLIS MENEDÉK

Ortutay Gyula: Napló 1–3. (1938–1954; 1955–1966; 1967–1977)

Szerkesztette és a jegyzeteket írta Markó László Alexandra, 2009 (1–2.); 2010 (3.)

816, 648, 648 oldal, kötetenként 4999 Ft

Az Alexandra Kiadó hatalmas vállalkozása volt Ortutay Gyula naplóinak 2009 ősze és 2010 tavasza között megjelentetett három kötete. A Kádár-rendszer első felét már tudatosan átélő olvasóknak nem szorul bizonygatásra e naplókiadás fontossága. A köteteket szerkesztő és jegyzetelő Markó László munkájának botrányos színvonalát többen szóvá tették, és maguk a kötetek sem maradtak visszhang nélkül. (Hogy csak néhány recenziót említek: Ungvári Tamás: AZ ELVESZETT NEMZEDÉK. In: *Élet és Irodalom*, 2009. augusztus 19. és az ezt követő vita, valamint uő: KIS MAGYAR NÉPRAJZ. ÉS, 2010. január 22., László Ferenc: FELFELÉ A LEJTŐN. In: *Magyar Narancs*, 2009. augusztus 13., Bölcs István: FAJMAGYAROK KORA. In: *168 óra*, 2009. június 6., TANÚNAK LENNI. 2010. január 19., A PÁRTONKÍVÜLI BOLSEVIK. 2009. június 16., Radnóti Sándor: EGYTUDÓS-POLITIKUS. In: *Revizor*, 2009. november 10., Péter László: A NAPLÓ ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA. *Kortárs*, 2010. március.)

Munkatársai a mai napig nagy szeretettel emlekeznek róla. Ama kevesek közé tartozott, akik a Kádár-kor *keresztapái*¹ közül sokaknak és szívesen segítettek. Politikusi és tudományos pályájára a falukutatók mozgalmával indult. Emellett azonban a népiekkel szemben kellő távolságtartással viseltetett, kritikai érzéke nem hagyta

¹ Ungvári Tamás találó megfogalmazása.

el (ez a későbbiekben is megmaradt, Németh Lászlót vagy Illyés Gyulát például megsemmisítő bírálatokkal illeti néha naplójában). Barátai közé tartozott Radnóti Miklós, Reitzer Béla, Erdei Ferenc, Kállai Gyula. Elmondható, hogy politikai értelemben az 1945 előtti „nagy” generáció tagja volt. E jelző használatát indokolja az említettek 1945 előtt még tisztának és erkölcsösnek tűnő és a mainstream nézetektől markánsan eltérő harmadik utas-társutas politikai koncepciója, amely az 1945 utáni hazai irodalmi életben meghatározóvá vált. Az ide semmilyen módon sem besorolható Radnóti annyira megbízott benne, hogy a később BORI NOTESZ néven irodalmi jelentőségű noteszébe öt nyelven (!) is azt jegyezte be, hogy megtalálója „*juttassa el Magyarországra, Ortutay Gyula egyetemi magántanár részére*”. Radnóti sokat sejtetett, bár ezt a bejegyzést minden bizonnyal még Borban, 1944 nyarán írhatta. Ortutayt rendkívül pozitívan minősíti, hogy Radnóti őt jelölte ki remélt biztos pontként – egy olyan világban, amikor annyi minden lealjasult.

1942-től vett részt az antifasiszta ellenzék munkájában, 1943-ban megszervezte a Független Kisgazdapárt polgári tagozatát. A nyilas hatalomátvétel után antifasiszta ellenálló, 1945 után titkos kommunista párttag. Hivatali funkcióinak felsorolása több bekezdést tölthetne ki, elég csak azt említeni, hogy 1945-től haláláig országgyűlési képviselő is volt (leszámítva az 1953–1958 közti időszakot). 1947-től vallás- és közoktatásügyi miniszterként az egyházi iskolák felszámolója (korábban piarista diák és Sik Sándor tanítványa volt, nála is doktorált). 1949-től a Hazafias Népfront jogelődjének tagja, 1957-től főtitkára, majd alelnöke, 1958-tól az Elnöki Tanács tagja. Ezekből a címekből is láthatjuk, hogy a Kádár-rendszer „társutas értelmiségi” karrierjei közül kiemelt szerepe volt. Pártfunkció hiányában sohasem tartozhatott a politikát ténylegesen irányítók közé. Maradt helyette a pletykák, intrikák és cselszövényes sakkjátszmák, amelyek döbbenetes szövevényét nyújtják a napló feljegyzései.

Az alábbiakban nem szándékozom teljes recensenzi alaposággal elemezni a naplóban tárgyalt eseményeket. Ez messze túlfeszítené egy ilyen írás kereteit. Ortutay az 1938 és 1977 közötti időszakról összesen 1453 oldalt vetett papírra, és ezzel maga is sajátos történetírói művet

alkotott. Igazat kell adnom Péter Lászlónak, aki szerint Ortutay legnagyobb műve a naplója. Súlyos állítás ez, különösen annak fényében, hogy a naplóíró tudományos munkássága rendkívül jelentős. Nem arról van szó, hogy a napló nagyobb tudományos értékű, mint egyéb munkái, hanem arról, hogy a politika és a hatalom iránt mohó vonzódást érző Ortutay számára minden bizonnyal fontosabb volt naplója, mint tudományos teljesítménye. Saját bevallása szerint három fő művét idő hiányában nem tudta elkészíteni. A közéleti szereplés, a társutaság és a tudományos szervezés fontosabbnak bizonyult számára.

A társutas értelmiségi

Ortutay szövegfolyama más jellegű, mint az ismert politikuskok hasonló művei. Szemben az utóbbiakkal, akik elsősorban politikai közszereplésükről és történelminek vélt cselekedeteikről írnak, ő alapvetően lelkiállapota megörökítését tartotta fontosnak. Ebből és elfoglaltságaiból adódóan csak akkor volt módja az írásra, amikor épp nem történt vele semmi fontos. Nemcsak hónapok, hanem helyenként évek is hiányoznak. Feltűnő az is, hogy 1956. október 24-től 1957. júniusig egy sort sem írt.

Talán ez is magyarázza, hogy a napló elsősorban nem konkrét történelmi események felderítésére alkalmas. Most csak két szempontból kívánok elemezni: mi vett rá egy művelt, jó házból való és ifjúságában a kor szellemi elitjével baráti kapcsolatokat tartó, eleinte tévedhetetlen ítélerővel rendelkező tudóst a politikai lealjasulásra? Másrészt hogyan jelenik meg a naplóban a politikai rendőrség?

A morális kérdés Ortutay esetében szinte kikerülhetetlen. Mások is felteszik ezt, mint például legutóbb az ELTE BTK vezetése, amely ilyen megfontolásból nem engedte szobrának felállítását – miközben maga is kettős mércével mér, mert nem tartja problematikusnak, hogy még ma is Professor Emeritusként laudáltatnak olyan személyeket,² akik 1956 után a legsöté-

² Lásd Draskóczy István: A KÖZÉPKOR PANORÁMÁJA [SZÉKELY GYÖRGY LAUDÁCIÓJA]. In: *Trefort-Kert* II. 2. szám, 29. Székely György rúgatta ki többek között Asbóth Erzsébetet a BTK-ról, azért, mert egy évvel a forradalom után neki átadott röplapokból három darabot megtartott (!). Lásd KONSZOLIDÁCIÓ ÉS MEGTÖRLÉS AZ

tebb sztálinizmust képviselték az épület falain belül – szemben Ortutayval.

Nem tudjuk, mit szolt volna Radnóti, ha megismeri a naplóíró Ortutayt. Az önvallomásokban élénk táruló kép zavarba ejtő, különösen 1945 után, amikor erkölcs, politika és józan ész nála is egyre inkább külön utakat követett. Minden jel szerint a napló lehetett az a menedék, ahol Ortutay megpróbálhatta egyesíteni a szétszakadt világot. Önvallomása szerint „*megkönnyebbülésül*” írt. Az eredmény a kortársak végtelenül cinikus és rosszmájú bemutatása. Ellentéte annak a szívélyességnek és segítőkészségnek, ami személyiségét sokak előtt annyira rokonszenvenessé tette. Jót szinte senkiről sem ír. Ha mégis, akkor ez sajátos fényt kap, mint például Bóka László esetében, akiről azt pletykálták neki, hogy a besúgója. Naplójában ezzel kapcsolatban csak annyit rögzít, hogy „*lehet, ez nem zárja ki, hogy szeretett*”.

Skizofrén lelkiállapotról árulkodik, amikor Ortutay egyik 1955-ben megjelent írását „*aljas fogalmazás*”-nak nevezi, és mindezt naplójában azzal dokumentálja, hogy „*Csak a szegényemről szóló vallomást akartam idevágni*”, „*nem vagyok már megmenekhető a becsületes, igényes tudományos munka számára [...] így mocskolom magam*” (II. kötet, 37.). A naplófolyamban ugyan csak néha olvashatók az önvád megnyilvánulásai, jellemzően elsősorban akkor, amikor Ortutayban oldódnak a diktatúra görccsei. Sokáig rettegnie kellett attól, hogy feljegyzései a politikai rendőrség kezére jutnak. Ez át is vezethetne bennünket a második témához, de most csak azért említem meg, mert a napló 1948–1958 közötti szövegén érződik ez a félelem is. Később Ortutay aggodalmi csökkenhettek, mert a szövegben van utalás arra, hogy már nem tart attól, hogy naplójának szövegét más is olvashatja – lásd később az Aczél György kapcsán írottakat.

ELTE BÖLCSÉSZKARÁN című tanulmányomat. In: *Valóság*, 1994. 1. (Székely nevét, tekintettel arra, hogy megjelenésekor magam is az egyetem hallgatója voltam, nem említettem. Az információért Szűcs Jenőné Asbóth Erzsébetnek mondok köszönetet. Az ELTE épületén belül egyébként mind a mai napig a professzorokat megörökítő képgalériában láthatók Andics Erzsébet, Kis Aladár, Mód Aladár és más pártállami történészek.

Magánélet

A napló érdekessége a szöveget finoman átszövő önvád. Radnóti és Reitzer mint meghalt barátok a túlvilágról emlékeztetik korábbi énjére. Ortutay azonban korántsem csak politikai tevékenysége miatt érezte magát kínosan. Családapaként szembe kellett néznie hűtlenségével. A napló nőekkel kapcsolatos szálai sokrétűek, és csak nehezen fejthetők fel. Ortutaynak a hűtlenség különböző bugyraival kell szembeesnie. Mint országos politikus és egyetemi tanár hatalmi helyzetéből adódóan hordatott szeretőket munkaszobájába. Hogy 1959-re vonatkozó és 1964-ben leírt bejegyzését idézzem: „*Győry [Gábor] hajította fel kb. egy éve számomra a jobb-rosszabb kurvákat*.” Sok minden megítélés kérdése lehet, de azt biztosra vehetjük, hogy a prostituáltak használata nem tartozott abba a kategóriába, amit a fiatal Ortutay falusi népnéyzást és nyomort kutató baráti köre erkölcsileg elfogadhatónak tartott volna.

Életében azonban nem a futó nőkapcsolatok voltak meghatározók. Két szerelme, T. E., majd T. K. éveken át a szeretője volt, úgyhogy Ortutay állandóan a szakítás és a válás között őrlődött. Gyávasággal vádolta magát, elsősorban K. miatt, akit nem tudott feleségül venni. A napló szövegéből az önvád mellett helyenként kiemelkedik egy-egy morális jellegű utalás Reitzerre, Radnótira vagy a sohasem szeretett, de morális integritása okán elismert Kodályra. Utóbbi személye a közéleti lét iránt rendkívül vonzódtó Ortutay számára különösen fontos lehetett. Hiszen Kodály úgy tudott a Rákosi-, majd a Kádár-rendszerben kikerülhetetlen művész maradni, hogy minimalizálta politikai koncesszióit. Érzékelteti ezt, hogy nem tagadta meg vallásosságát sem. Halála után Ortutay többször is említi nevét, például egy kézirat javítása kapcsán: „*menyire élt még 1955-ben is a szertivlis fogalmazás, és én, sajnálatos, de menyire átadtam magam amolyan becsüsztatott udvarolgotó mondatoknak Sztálin nyelvelméletéről, a szovjet kutatásról. Ott is, ahol nem kellett volna. Ilyenkor gondolok tisztelettel Kodály makacsságára, neki nem kellett ennyit törőlnie mondataiból*”.

A napló olvasójaként nehezen tudtam elhessegetni azt a benyomást, hogy Ortutay valahol George Orwell 1984 című regényének hőisével rokon. A politikai rendőrség hálójában, Winston Smithhez hasonlóan egyfajta morális túlélési ösztönből örökíti meg a Kádár-rendszer

mindennapjait, anélkül, hogy nyíltan lázadni kívánna ellene. Áruklodók az Aczél György kapcsán lejegyzett sorok. A harmadik kötetben 89 oldalon szerepel ez a név. Ennél többször csak Kádár, illetve Ortutay családtagjai fordulnak elő az utolsó kötetben. Aczél, „Gyurika” egyszerre Ortutay vacsoravendége és Kádár Raszputyinja (Ortutay megfogalmazásában „házi fiúja”). Megdöbbentők azok a karaktergyilkos történetek, amelyeket Ortutay rá hivatkozva lejegyez (például a II. kötet 408–409. oldala, ahol Illyés Gyula és Németh László járatták le kölcsönösen egymást egy vacsorán Aczél előtt). A Kádár-korszak meghatározó művelődéspolitikusának másik arcát ismerhetjük meg a kötetben. Aki eddig túlzásnak tartotta azt, hogy a belső elhárítást „Aczél-műveknél” is nevezték, annak számára a napló revelatív erővel bírhat. Ő az, aki mindent tudni akar, és majdnem mindent tud is. Példa erre Nagy Lajos titkos, politikailag kínos részleteket tartalmazó naplója, amelyet szerzője Ortutayra bízott. Nagy Lajos halála után azonnal „Gyuri rákérdez a titkos naplóra, s arra kér, hogy ő minél hamarabb elolvashassa. Remélem, rendezetlen az anyag, Boriska rendetlen természetéhez híven. Az efféle érdeklő Gyurinkát mindenből. Ment volna el belügyi nyomozónak, garasos Fouchet” (sic!) (III. kötet, 20.).

Az állambiztonság

Tanulságos összevetni a napló besúgókkal kapcsolatos megjegyzéseit. Ezek rendkívül fontosak. Ha valaki csak az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára alapján kívánna tájékozódni a Kádár-rendszer politikai elitjének megfigyeléséről, nem sok anyagot találna. Elsősorban nem azért, mert ezek az anyagok a rendszerváltáskor megsemmisültek. Rosszabb a helyzet. Ortutay körül legkésőbb az 1960-as évektől csak úgy zizegnek a különféle besúgók, akik nyilván jelentések tömegét adták róla. Nemcsak bizonyos felkínált nők, hanem a sofőr és a kolléga képében is megjelenik a rendőrség. Minderre a korabeli operatív szabályzatok semmilyen lehetőséget sem adhattak volna. Személyi dossziéját az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában található jegyzőkönyv szerint 1953 és 1964 között megsemmisítették. 1962 után konkrét operatív cél nélkül elvileg szigorúan tilos volt másokról adatokat gyűjteni, még inkább tilos volt ezt tenni párttagok esetében. Nyilvánvaló, hogy ezektől a szabályoktól

csak a megrendelő határozott kérésére térhetek el. Néhány fennmaradt ügyből eddig is tudhattuk,³ hogy Aczél a számára „kedves” emberek mindennapi életét már-már egy valóságshow szintjén tette saját magának transzparenssé. Lakásokat és telefonokat poloskáztatott be, az elhangzottakról pedig az illető fontosságának megfelelően napi, havi, féléves vagy éves összefoglaló jelentéseket íratott. Nem kis teljesítmény lehetett például Konrád György vagy Heller Ágnes éves telefonforgalmának tízoldalas elemzése. Sajnos nem tudjuk, elalvás előtt vagy munkaidejében olvassagta-e ezeket a műfaj szempontjából nehezen behatárolható szövegeket. Ortutay mindenesetre tudta, hogy megfigyelik. 1971. szeptember 19-én végrendelete kapcsán említést tesz titkos naplójáról is: „ez a napló lepecsételtendő, s csak halálom után 30 évvel olvashatják a tudományos kutatók. [...] Igaz, az sem biztos, hogy kikötésemet megtartják – ha Aczél úrfi nagyon kíváncsi, ő biztos beleolvass, segíti a Belügy meg magos méltósága. De ha már ő megszegheti a végrendeletet, engem ez se nagyon zavar majd”.

Ortutay korántsem csak áldozatként ismerete ezt a rendszert. Maga is hasznélvezője volt, olyannyira, hogy amikor szeretőjt – más ügyből adódóan – be akarta szervezni az állambiztonság, pontosan tudta, kit kell megkeresnie az ügy leállítására. A róla hivatalosan megfogalmazott, operatív cél nélkül készült jelentésekből semmi sem maradt az utókorra. Ezeket a tartótisztek „mezítlásas foglalkoztatás” keretében készíthették csak el, még csak dossziészámot sem kérhettek rá, hiszen ebben az esetben lelepleződött volna a BM hierarchiáján belül a törvénytelen adatgyűjtés. Csak sejthetjük, hogy az effajta papírok sohasem kerültek iktatásra. Így is figyelemre méltó, hogy Ortutay Gyula neve nem kevesebb, mint 152 iktatott (!) dossziében fordul elő. Ez az adat jól érzékelteti a BM adatgyűjtő mániáját, hiszen a fennmaradt említésekben Ortutay csupán mellékszereplő. Arra azonban még ez is alkalmas, hogy feltérképezzük a BM „mélyfúrásait”. A Hungária kávéházban összejáró értelmiségiek, az MTA Nyelvtudományi

³ Lásd SZÉLSŐBALOLDALI TÁRSASÁG – IMRE KATALIN ÉS KÖRÉNEK MEGFIGYELÉSE. In: Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián: ÉLHALLGATOTT MÚLT. A PÁRTÁLLAM ÉS A BELÜGY. A POLITIKAI RENDŐRSÉG MŰKÖDÉSE MAGYARORSZÁGON 1956–1990. 1956-os Intézet–Corvina, 2008. 329–347.

Intézet, Szekfű Gyula tanítványi köre, Lipták Gábor balatonfüredi háza mind olyan színhely, amelyeken Ortutay nevének említését besúgók és tartótisztek regisztrálták. Bár Ortutay ötvenes években készült személyi dossziéja megsemmisült, (nem kriptokommunista) kiscgazda párttársai jó részéről az ilyen jellegű iratok fennmaradtak, és ezekből a naplóról megfigyelésnek metódusai is rekonstruálhatók. Egy ilyen Ortutayhoz köthető megfigyelési ügy a világhírű baritonénekes Svéd Sándor megfigyelése, akiről az ÁVH azt feltételezte, hogy disszidálni akar – ami különösen érdekes feltételezés annak fényében, hogy Svéd tíz év emigráció után 1950-ben tért haza Magyarországra, ahol operaénekesi karrierjét töretlenül folytathatta.

A napló három kötete a XX. század szellem-történetével foglalkozók számára megkerülhetetlen olvasmány. Politikai pletykáival, a hatalmi klán belső torzsalkodásainak ismertetésével sokat segít a kései olvasónak a kádári pártállam működésének megértésében. Hasznos volna, ha ennek nyomán egy kutatás feltárná Ortutayt „a másik oldalról”, azaz a „Párt” és ezen belül is az állambiztonság szemszögéből. Köszönet jár a jogutód Ortutay Tamásnak azért a nemes gesztusért, hogy a naplót a nyilvánosság rendelkezésére bocsátotta.

Ungváry Krisztián

AZ ÚJ RADNÓTI- KÉPESKÖNYVRŐL

„...az égre írj, ha minden összetört!”

Radnóti Miklós és kortársai.

*Emlékkiállítás a költő születésének századik
évfordulója alkalmából*

2009. április 22. – 2010. január 31.

Összeállította Varga Katalin. PIM, 2009

A tavalyi Radnóti-centenárium számos rendezvényt (kiállításokat, konferenciákat, tematikus folyóiratszámokat stb.) hozott, s ezek révén a Radnóti-irodalom is érdemben gazdagodott. A munka egyik központja kétségkívül a Petőfi Irodalmi Múzeum volt, amely erre az évfordulóra nagy, reprezentatív kiállítással rukkolt elő. A kiállítás rendezője, irányítója, Varga Katalin

most az összegyűjtött anyag javát „katalógusban” is közzétette. Hogy ez a szép és tartalmas képeskönyv mennyire katalógus a szó klasszikus értelmében, persze vitakérdés lehet, itthon ennek még kialakulatlanok az eljárásai. De az tény (s ez a fő), hogy ez az új kötet, mint a Radnóti Miklósról készült fotók és más, vele kapcsolatos dokumentumok képeskönyve, nemcsak dekoratív, de hasznos könyv is. A szó nemes értelmében a kultuszt szolgálja: alapfunkciója a kedvcsinálás, az olvasásra való ráhangolás. De maga a könyv – ellentétben a kiállítással, amely csak meghatározott ideig áll – újra s újra elővehető, lapozgatható, böngészgethető. S mint a műfaj minden jó realizációja, e kötet is túlmegy a pusztán kedvcsináló szerepkörön: speciális, csak így kielégíthető funkciója is van. VIZUÁLIS ADATTÁR ez a költőről, segédlet megismeréséhez, a világgával való ismerkedéshez. S e két funkció, a kedvcsináló s a megismerő, így együtt manapság kivált szükséges. Ma ugyanis, amikor a magyar irodalomban is valóságatlanító folyamatok zajlanak, s növekszik az irodalom iránti érdektelenség, egy jelentős életművet (s életet) úgy állít a figyelem középpontjába, hogy – a mindenütt eluralkodó absztrakt beszéd helyett – látványt, érzéki benyomásokat szolgáltat. Már anyagával is a kiüresedés ellenében hat.

A most megjelent képeskönyv kulturális teljesítőképesége nyilvánvalóan dokumentációs anyagában rejlik – de, látnunk kell, nem csak abban: hatékonyságát a kivitelezés módja is növeli. Az irodalomtörténész, a muzeológusi és a látványtervezői munka együtt adja a könyv értékét. Hogy a kivitelezés sem a „lényegtől” független, elhanyagolható mozzanat, könnyű belátni. Ahhoz ugyanis, hogy például egy archív fotó igazán érvényesülhessen, megfelelő kép nagyság éppúgy szükséges, mint az „eredetiség” varázsának technikai visszaadása. S tudható, ez nem is olyan könnyű; még az úgynevezett fekete-fehér fotók is csak „színesben”, azaz természetes sárgultságukban-barnultságukban idézik föl a régiség auráját. Márpedig a fotók nyomdai-technikai reprodukálhatósága nálunk sokáig elmaradt e sajátságok visszaadásának elvi lehetőségeitől. Ha például ismerjük az Ady-fotók két ikonográfiját, a régít s a közelmúltban megjelentet, a technika élményalakító lehetőségeire mindjárt rálátás nyílik. Mindkét ikonográfiát ugyanis ugyanaz a kutató, E. Csorba Csilla készítette, az összeállítás, adatolás stb. vonatko-

zásában itt is, ott is az ő szakértelme munkált, ám a nyomdai kivitelezés az egyik esetben gyöngítette a kutatói teljesítményt, a másik esetben fölerősítette, megsokszorozta. S a Radnóti-recepció szerencséje, hogy a Radnóti-könyv elkészítése során Varga Katalin immár számolhatott mindazokkal a lehetőségekkel, amelyek anyagát nem csak így-úgy megjelenítik, de dekoratívva, vizuálisan is hatásossá teszik. Az albumszerű formátum, a jó könyvtervezői és nyomdai munka a Radnóti-képeskönyv gazdag lehetőségeit is engedi érvényesülni. (Ez természetesen az anyag digitalizálóját, az összeállító keze alá dolgozó T. Nagy Györgyöt is dicséri. Az ő érdeme is, hogy a fotók és más dokumentumok így, az életút időrendjére fölfűzve, érvényesíthetik vizuális és dokumentáris erejüket, egyszerre adnak vizuális élményt, és idézik föl azt a személyes és történeti aurát, amely – „természetes” történeti kontextusként – hozzátartozik az életműhöz, és segít az életmű megértésében, olvasói földolgozásában.)

A könyv lehetőségeit, persze, szögezzük le ismét, alapvetően és elsődlegesen az összegyűjtött anyag jellege és ereje teremti meg. Az, amit Varga Katalin a Petőfi Irodalmi Múzeumból és más gyűjteményekből (leginkább a szegedi múzeumból) össze tudott szedni, ha nem is „teljes” dokumentáció, lefedi az életút teljes menetét, s jellemzi – méghozzá sokoldalúan jellemzi – azt a miliőt, amelyben Radnóti élt és alkotott. A fotók, a reprodukált kéziratok, hivatalos iratok, aprónyomatványok sorozata együtt, szakszerűen elrendezve „kerék” egészet ad ki, s „elbeszéli” a költő életrajzát.

Az egyes, itt hasonlóan közreadott iratok számbavétele, újdonságuk mérlegelése nem lehet ennek az ismertetésnek a föladata: a recenzio nem helyettesítheti a könyv kézbevitelét. Itt is célszerű azonban említeni, hogy e képeskönyv, őrizve eredetének, az immár lebontott kiállításnak az emlékéit, dokumentumok és szerkesztői összekötő szövegek együttese. Ez a megoldás két szempontból fontos. Egyrészt a szerkesztő szöveges megnyilatkozása áthidalja a dokumentumok szükségképpen hiátusait, s egységbe szervezi őket. Másrészt, ettől nem függetlenül, mint a vizualitás köré épített verbális metastruktúra is funkcionál: nem hagyja magára az olvasót, a képek közt böngészőt. S anélkül, hogy erőszakosan terelné olvasóját saját értelmezéseinek körébe, megnyit egy értelmezési lehetőséget.

Minden fotó és irathasonmás önmagáért beszél, saját vizuális intencióját érvényesíti, de a szerkesztő mégis – tapintatosan bár, de érzékelhetően – jelen van a könyvben, s kalauzolja olvasóját.

Ennek a szerkesztési módnak a következménye, hogy a megbízható, stabil összképen belül minden olvasó a saját előzetes ismeretei és preferenciái szerint, szabadon fedez föl magának számára különösen „érdekes” mozzanatokot. Ez az olvasói szelekció természetesen nem egyezik meg mindenkor az irodalomtörténet-írás értékhangsúlyaival: az egyik az olvasó a számára érdekesebbet vagy fölhívót preferálja, a másik az irodalomtörténész az egészből fölsejtlő összképet kontrollálja. Mindkettő legitím nézőpont. Megítélesem szerint azonban ez esetben – speciális „műfajban” mozogva – nem az irodalomtörténészi, pláne nem a filológiai szempont az elsődleges. Az irodalomtörténész dolga e kötetéről szólva legfölből a hitelesítés lehet: hiteles-e a fölvonultatott képek és dokumentumok, lényeges-e az, amit ez az anyag sugall vagy sem. A képeskönyv e tekintetben, úgy hiszem, jól vizsgálják, elenyésző az a hiba, amely szóvá tehető. Az is nem annyira az összeállító, mint inkább az eddigi szakirodalom számlájára írható. (Apró, de jellemző példa erre: a Szegedi Fiatalok taglétszáma csakugyan tizenöt fő volt, jól írja a könyv, de közülük két tag, Berczeli Anzelm Károly és Balla Sándor menet közben kivált, helyükre pedig Ádám László és Gerhauer Albert került. Utóbbi például, Reitzer Béla után, még a „Művkoll” adminisztratív titkári teendőit is ellátta egy ideig. Ők ketten tehát nem „pártoló tagok” voltak: formálisan is a csoporthoz tartoztak.) De még az ilyesféle hibakeresés szempontjából is fontosabb, hogy a képeskönyv – elsődleges feladatát túlteljesítve – jó néhány ponton filológiailag is újat hoz. Látszólag apró adalék, de valójában még a standard életrajzhoz mérten is fontos hozadék például, hogy a korábban filológiailag valószínűsített 1929 folyóirat kérdését néhány aprónyomatvány fölszínre hozásával tisztázni tudja. Több fontos dokumentumot pedig ez a kiadvány emel be a szélesebb közönség szemhatárába.

Magam, ha természetes szerepemben, a könyv lapozgatójaként nyilvánulok meg, jó néhány emlékezetes mozzanatra hívhatom föl a figyelmet. Lényegesekre éppúgy, mint „lényegtelen”, apró, ám jellemző mozzanatokra. Utóbbiakra példa lehet Radnóti egyik szegedi lakásának

lépcsőháza, amelyet én, ilyen perspektívából, szegediként sem ismertem. (E fotót maga Varga Katalin készítette „helyszíni szemléje” során.) A lényeges mozzanatra pedig a legpregnansabb, egyben legmegrázóbb példa a költő halotti anyakönyvi bejegyzése, amely rideg tárgyyszerűséggel rögzíti a halál okát: „*tarkólövés*”. Talán mondanivaló sem kell, itt a bővebb, kommentárszerű szerkesztői megnyilatkozás kevesebbet adott volna, mint ez a szikár bejegyzés. A kommentár, bármily „okos” lett volna, „szétbeszélte” volna a megrendülést.

E képekönv természetesen nem helyettesítheti a költő verseinek olvasását, s nem léphet az eddigi szakirodalom helyére sem – nem is ez a feladata. De melléjük, vizuális kiegészítőként, az életút atmoszférájának fölidézőjeként odahelyezhető. S a kutatónak is, az irodalomkedvelőknek is jó eszköz a költő új szemszögből való szemléléséhez, „megismeréséhez”. A kép mindig „tud” olyasmit is, amit a szöveg sohasem, s ami csak képként adható át, kínálható föl.

Varga Katalin és a Petőfi Irodalmi Múzeum ezt a speciális feladatot jól oldotta meg, amikor elkészítette ezt a Radnóti Miklóst bemutató, igazán dekoratív és tartalmas könyvet, a centenárium Radnóti-kiadványok legszebbikét.

Lengyel András

ZENEBŰVÉSEK

Szomory Dezső: *Zene és ének hangjainál: Zenei írások. Szomory Dezső Művei IV. Múlt és Jövő Kiadó, 2009. 491 oldal, fényképekkel, 3200 Ft*

A zene lényege, köztudott módon, nem fejezhető ki szavakkal. Ennek ellenére – és ez szintúgy köztudott – évszázadok óta nap mint nap próbálkozunk a lehetetlennel, zenészek és nem zenészek egyaránt. Próbálkozunk egyrészt belső kényszerből, hogy számot adjunk arról, amit a zenéről tudunk, érzünk avagy tudni és érezni vélünk; másrészt minden jel arra vall, hogy az olvasók is igénylik az ilyenfajta tájékoztatást. A zenetörténet és -elmélet be is világít a zene világának minden zegzugába, és bőszegesen szol-

gál életrajzokkal, műelemzésekkel és még sok mindennel. De kérdés, hogy megragadhatják-e az efféle megközelítések a zene fent említett „lényegét”, vagyis a zenei élménynek mint olyanak a visszaadását, másokkal való megéreztetését.

Világos, hogy Szomory Dezsőt, amikor a zenéről írt, csakis és kizárólag ez a „lényeg” érdekelte, ezt akarta olvasóinak közvetíteni, nagyobb lélegzetű irodalmi műveiben éppúgy, mint zenei írásaiban, többek között a *Színházi Élet* c. hetilapba írott rövid cikkeiben. Ez utóbbiak gyűjteményes kiadása jelent most meg a Múlt és Jövő Kiadó gondozásában, Szomory György író-szerkesztő (a szerző másodunokaöccse) közreadásában.

Szomory igen rövid ideig, 1933-tól 1935-ig írt rendszeresen a *Színházi Élet*be (a kötet végén található két 1937-es írás már csak amolyan függelék). Nyilvánvaló, hogy – habár jelentős zenei műveltséggel rendelkezett, és fiatalkorában a Zeneakadémiára is járt – jelentős próza- és drámaírónk nem a zenekritikus jelmezében lépett színpadra. Célja, a könyv lapjain gyakran és nagy csodálattal emlegetett Tóth Aladárral ellentétben, elsődlegesen nem az volt, hogy szakszerűen megfogalmazza, mi is hangzott el az adott koncerten vagy opera-előadáson, és a halottakat a magyar zenekultúra szempontjából sokoldalúan értékelje, hanem „egyszerűen” az, hogy elmondja: mit érzett és mire gondolt zenehallgatás közben. És Szomory nagyon sok mindenre gondolt, és nagyon sok mindenről megemlékezett, az állatkerti flamingókra, amint belekomponálták a maguk szólamát a szabadtéri koncertekbe, vagy a saját fiatalkorára, amikor először látta Párizsban Gounod FAUST-ját (emlékezetünkbe idézve a PÁRIZSI REGÉNY idevágó passzusát). Olykor a képzőművészet területére is átruccan, mint például amikor Petrovics Elek műgyűjtőt ünnepli.

A könyv legmegdöbbentőbb pillanata számomra Malvin, a „*zongorázó szösze*” története (30–32.), mely úgy kezdődik, mint személyes visszaemlékezés, de egy váratlan fordulattal abszurd novellává változik, végül pedig szinte kétségbeesett sikolyba torkollik, a lélektelen gyakorlásban felőrldött életek siratásába. De szinte minden írásban van valami meglepő felfedeznivaló, mert ez az író mindenre odafigyelt, mindenre reagált, és – mindent önmagára vonatkoztatott. Utószavában Szomory György is

a személyes emóciókban, gondolatokban, régi emlékekben, képzettársításokban jelöli meg az írások egyik fő témáját (474.), ezzel voltaképpen bevallva, hogy nagybátyja elsősorban saját magát hallotta ki minden meghallgatott zenedarabból. Ami önmagában nem volna baj, hiszen Babits is megírta: „*Megmondom a titkát, édesem, a dalnak: / Önmagát hallgatja, aki dalra hallgat...*” Végül is a kötetből jóval többet tudunk meg Szomoryról, mint az általa hallott hangversenyekről.

Az mindenesetre kiderül, kiket szeretett Szomory. Zenei univerzumának középpontjában Beethoven, Berlioz, Liszt és Wagner állt, imádtatta Verdit és Puccinit, és lelkesedett a nála bő évtizeddel fiatalabb modern magyar zeneszerzőkért, Bartókért, Kodályért, Weinerért. Párizsi éveiből megőrizte erős vonzalmát a francia zene iránt: Bizet, Franck, Delibes, Massenet (akit közvetlenül „Massenet”-nak írt), Debussy, tekintet nélkül a köztük levő óriási stíluskülönbségekre, mind jó volt nála, nem úgy, mint Brahms vagy Richard Strauss, akit csak nagy nehezen, erős fenntartásokkal ismert el. Külön lapra tartoznak Mendelssohnnal és Meyerbeerrel kapcsolatos megjegyzései: e két mesterről egyik pillanatban olyan gorombaságokat mond, mint senki másról, máskor meg a legnagyobb csodálat hangján beszél róluk. Stravinskyt, bár zenéjét a „*vad, szövevényes, szeszélyes, képtelen*” jelzőkkel illeti (186.), nem utasítja el teljesen, míg „*ez a kitűnő Prokofjev Sergej*” (333.), bár „*a legtávolabb áll „Istenből”, „a lényeg s a kifejezési módok között olyan páratlan összhangot tart, hogy ez maga a tökéletesség*”; és „*ez az a zene, amely az ember fejéről lefújja a kalapot, mint a szélvihar*” (334–336.). A fent említetteken kívül is mindig kiállt a magyar zeneszerzők mellett, Hubay Jenőtől Siklós Albertig és Poldini Edéig. Mahlerrel nem tudott mit kezdeni (391.), Rahmanyinovot kissé unalmasnak találta (362.), de Ernest Bloch SZENT SZOLGÁLAT-*a mélyen meghatotta* (356.).

Az előadóművészekkel kapcsolatos megjegyzésekből ismét sajátos Szomory-portré rajzolódik ki. Az író nem is próbálta titkolni a magyarok iránti elfogultságát, melyet az utószó is kiemel (487.). A külföldi vendégekkel szemben – Toscanini, Bruno Walter és még néhány vitathatatlan világnagyság kivételével – gyakran szkeptikus volt. Az mindenesetre imponáló, ahogy azonnal felfigyelt a fiatal Ferencsik Jánosra (12.), „*Cziffra Gyuri ifjúr*”-ra (105.) vagy mindenekelett

Fischer Annie-ra, akiről újra meg újra szinte vallásos lelkesedéssel írt. Egyébként feltűnő módon vonzódott a csinos fiatal művésznőkhöz, akiknek olykor még azt is megbocsátotta, ha nem voltak magyarok, és akikről szinte sohasem mulasztott el pontos, a kosztümrre és a testalkatra részletesen kitérő személyleírást adni.

Szomory mindig távol tartotta magát a „céhbeli” zenekritikusoktól megszokott szabatos koncertleírásoktól, olyannyira, hogy sokszor még azt sem tudjuk meg, mi volt a műsor. A kérdés csak az, eljutott-e ezen az áron a fent említett „*lényeg*”-ig, az élmény megragadásáig és közvetítéséig. Néhány különlegesen ihletett pillanatban valóban szinte megtörténik a csoda, mint például amikor az imádott Basileus Máriaőről így ír: „*Ez a szent ének, ez az izzó s fájdalommal teli felmármoros lendületekben s elragadtatásokban, hogy az ember azt mondaná, ez Istennel való egyesülés zeneiben.*” (407.) Vagy amikor Bernardino Molinari olasz karmesterről ezt olvassuk: „*Az igazság az, hogy a Bernardino – mondjuk egyszerűen Bernardino – úgy benne van szervesen a zenekarban, mint például a tudó az emberi szervezetben. Úgy tűnik, hogy a zenekar tőle kapja a levegőt.*” (197.) Az efféle mondatok valóban megéreztetnek valamit abból, hogy milyen lehetett az előadás. De Szomory nem volt mindig ennyire ihletett. Túl gyakran használta ugyanazokat a kliséket: szinte minden művész bűvész is egyszersmind, vagy ha nem az, akkor kedves, rokonszenves, aranyos, tündéri és így tovább. Lehet, hogy ezek a szavak akkor fordulnak elő nagyobb gyakorisággal, amikor Szomory a barátjánót küldte el maga helyett a koncertre, ami Szomory György utószava szerint olykor megesett?

Egy másik visszatérő jelző, amely azonban már mélyebb betekintést ad az író világába, a „*boldog*”. Minden nagy művész eredendően boldog ember, mivel közvetlen személyes kapcsolatban áll a szépséggel, melyet megadott kifejeznie és másokkal megosztania. Ilyesfajta boldogságot üdvözült lelkek érezhetnek a mennyországban; ezt az állapotot éneкли meg újra meg újra Szomory, mint az emberi és művészi lét legvégső értelmét.

Az szakkritikusokkal ellentétben Szomory csak ritkán vállalkozott a zene tágabb társadalmi és politikai vetületeinek elemzésére; éppen ezért figyelemre méltók kirohanásai a karmesterkultusz (209.) vagy a zene olcsó eszközökkel való

reklámözése, a „*filléres Beethoven-koncertek*” sorozatcím (225.) ellen. Máskor azonban inkább azt kívánnánk, bár zengené tovább a „*tündéri aranyos*” zenészek dicséretét Mussolini dicsőítése helyett (165., 398.), és ha végre egyszer elismerően nyilatkozik egy külföldi együttesről, az ne éppen a *Reichs-Symphonie Orchester* és annak barna frakkos karnagya lenne (250.).

Szomory György részletes jegyzetanyaggal látta el a kötetet, amelyben sok, a kötetben szereplő művészről olvasható hosszabb-rövidebb életrajzi vázlat. Sokukról azonban nem kapunk semmiféle információt, valószínűleg azért – és ez elgondolkasztató –, mert nem sikerült róluk semmit kideríteni. A közreadó egyéb kommentárjai nagyrészt szintén hasznosak, bár Koréh Endre basszista volt és nem baritonista (384.); továbbá az egy helyütt emlegetett „Lalo Péter” (331–332.) nem valamiféle „*szomorys élcélődés*”, hanem egy valóban létezett, jelentős francia zenekritikus, Pierre Lalo nevének magyarítása. Ugyanitt a Zdenka név nemcsak Szomory egyik kedvencére, Ticharich Zdenka zongoraművésznőre utal, hanem egyszersmind az ebben a cikkben tárgyalt Strauss-opera, az *ARABELLA* egyik szereplőjére is. Nagyon hiányzik a névmutató, enélkül a kötet sokat veszít használhatóságából. Szomory Dezső hívei és mindazok, akik egy eddig nehezen hozzáférhető kulcslyukon át akarnak bekukkantani a harmincas évek budapesti zeneéleetébe, így is értékes információanyaghoz és gyakran élvezetes olvasnivalóhoz juthatnak.

Laki Péter

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Elég legyen a legendákból!

A Köpeczi Béláról szóló rendkívül érdekes emlékezésében (*Holmi*, 2010. június) Rózsa T. End-

re folytatja a Hajnóczy Péterrel és az úgynevezett ködlovag társaival kapcsolatos legendagyártást: „*A konfliktusok okán végzetesen alkoholfüggővé lett Hajnóczy Péter.*” Mindamellet nem nevezi meg konkrétan a „konfliktusokat”, beéri Kádár János ismert módszerével, az összecsipentett szemű utalással, hiszen értitek: a Kádár–Aczél-szisztémában eltiporták vagy öngyilkosságba kergettek a rendszeridegen zseniket... Ezzel szemben tény, hogy Hajnóczy (aki Rózsa T. szerint, ah, az elsők között ismerte fel, hogy Kertész Imre az, aki...) összes művét állami, Aczél által pénzelt kiadók publikálták, Aczél által merített papíron; még *AZ ELKÜLÖNÍTŐ* című tényleg rázószociográfiája is megjelent – nem könnyen, de mégis. Nem hiszem, hogy a híres film címe igaz lenne, miszerint vannak SZÜLETETT GYILKOSOK, de azt már igenis gondolom, hogy vannak született alkoholisták, és ennek semmi köze semmiféle társadalmi rendszerhez. Hajnóczy nyilván még Periklész demokráciájában vagy a Mediciek Firenzéjében is piás lett volna. Sok bűne volt a puha magyar rémuralomnak, de az italszámlát azért ne varrjuk a nyakába. Miként a csehekébe sem az öngyilkosság során keletkezett roppant gázszámlát; ráadásul a cikkben megidézett prágai Sztálin-szobrász, Otakar Švec nem a Rózsa T. által burkoltan vádló okok miatt nyitotta ki a gázcsapot – akít a hiteles történet érdekel, olvassa el Mariusz Szczygieł *GOTT-LAND* című kötetét, megjelent az Európa Könyvkiadónál 2009-ben.

Ugyanez áll a memoárban szintén áldozati bárányként megemlített Latinovitsra és Huszárikra. Utóbbi (miután hatalmas állami pénzeken elkészítette remek filmjeit) rémisztően csúnya (a maga idejében amolyan városi legenda-ként kiptetykált) halálát sem a Pártközpont által szándékosan megvont ágytálak idézték elő, és valami azt súgja, hogy ugyancsak nem Aczél volt az, aki elftársai élén hivatogatóan fényesre csiszoltatta Latinovits odautazása előtt a balatonszárszói vasúti síneket.

Bán Zoltán András